

MAHALLIY BYUDJETNING BAJARILISHI USTIDAN NAZORAT SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Primov Baxtiyor Ergashevich

bprimov978@gmail.com

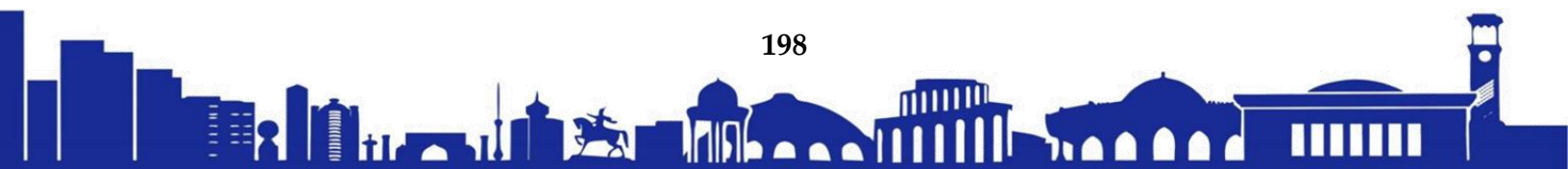
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

70410102 - Iqtisodiyot Mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada mahalliy byudjetning bajarilishi ustidan nazorat samaradorligini oshirish masalasi hududiy moliya boshqaruvi, byudjet intizomi va natijadorlikka yo‘naltirilgan davlat auditi nuqtayi nazaridan qayta talqin qilinadi. Tadqiqotning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, **mahalliy byudjet nazorati** faqat sarflangan mablag‘larning hujjatga mosligini tekshiruvchi jarayon bo‘lib qolmasligi, balki xarajatning ijtimoiy natijasi, hududiy rivojlanishga ta’siri va kelgusidagi moliyaviy xatarlarni kamaytirish qobiliyati bilan baholanishi kerak. Ishda **mahalliy byudjet nazoratining** tushunchasi, mazmuni, tarkibiy unsurlari, shakllanish omillari, amaliy qo‘llanish yo‘nalishlari, mavjud muammolari va takomillashtirish mexanizmlari tahlil qilindi. 2026-yil uchun O‘zbekiston bo‘yicha mahalliy byudjetlar daromadlari 75 982,4 mlrd so‘m, xarajatlari 95 632,4 mlrd so‘m, tartibga soluvchi transfertlari 19 650,0 mlrd so‘m etib belgilangan. Surxondaryo viloyatida daromadlar 3 922,2 mlrd so‘m, xarajatlar 6 087,7 mlrd so‘m, tartibga soluvchi transfertlar 2 165,5 mlrd so‘mni tashkil qiladi. Ushbu nisbatlar **mahalliy byudjet nazoratida** oddiy tekshiruv modelidan **riskga asoslangan, raqamli va natijaviy monitoring** modeliga o‘tish zarurligini ko‘rsatadi. Maqolada byudjet qamrovi koeffitsiyenti, transfertga bog‘liqlik koeffitsiyenti, **nazorat samaradorligi indeksi** va byudjet risk indeksi formulalari taklif etildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, samarali nazorat oldindan ogohlantirish, real vaqt monitoringi, ichki audit, tashqi audit, mahalliy kengashlar nazorati va jamoatchilik ishtiroki o‘zaro bog‘langan tizim sifatida tashkil etilganda byudjet mablag‘larining maqsadli, tejamli va natijador ishlatilishi kuchayadi.

Kalit so‘zlar: mahalliy byudjet, byudjet ijrosi, davlat moliyaviy nazorati, g‘aznachilik, ichki audit, tashqi audit, riskga asoslangan nazorat, byudjet intizomi, transfertga bog‘liqlik, fiskal shaffoflik, natijadorlik.

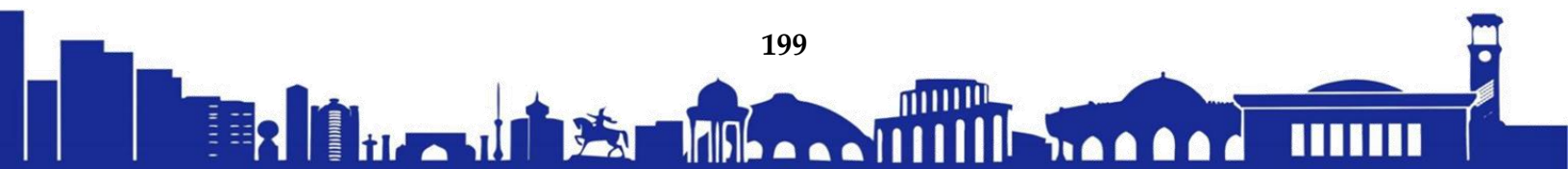
KIRISH

Mahalliy byudjet hududning kundalik iqtisodiy hayoti bilan bevosita bogʻlangan moliyaviy tizimdir. Respublika darajasidagi yirik makroiqtisodiy qarorlar aholiga, tadbirkorlik subyektlariga va ijtimoiy muassasalarga koʻpincha aynan mahalliy byudjet orqali yetib boradi. Maktab binosining taʼmiri, tibbiyot muassasasining jihozlanishi, ichimlik suvi tarmogʻi, mahalla yoʻli, obodonlashtirish ishlari, ijtimoiy yordam va kommunal xizmatlar xarajatlari mahalliy byudjet orqali moliyalashtiriladi. Shu sababli mahalliy byudjetning bajarilishi ustidan nazorat hududiy moliya intizomining texnik elementi emas, aholining real turmush sifati va davlat boshqaruviga ishonchi bilan bogʻliq boshqaruv institutidir.

Byudjet nazorati tushunchasi amaliyotda koʻpincha kamchilik topish, noqonuniy xarajatni qayd etish yoki hisobotni tekshirish bilan chegaralanadi. Bunday yondashuv nazoratning eng tor talqinidir. Professorona yondashuvda nazorat byudjet jarayonining barcha bosqichlarini qamrab oladi. Rejalashtirishdagi xato keyingi ijroda xarajat samarasizligiga olib keladi. Smeta notoʻgʻri tuzilsa, gʻaznachilik toʻlovlari qonuniy koʻrinsa ham, natija past boʻlishi mumkin. Xarid ehtiyojga asoslanmasa, shartnoma hujjatlari toʻliq rasmiylashtirilgan taqdirda ham mablagʻning ijtimoiy samarasi yoʻqoladi. Demak, nazoratning zamonaviy mazmuni **qonuniylik**, **maqsadlilik**, **tejamkorlik**, **shaffoflik** va **natijadorlik** mezonlarining birligidan iborat.

Oʻzbekiston Respublikasi Budjet kodeksi budjet tizimi budjetlarini shakllantirish, tuzish, koʻrib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash, ijro etish hamda budjet toʻgʻrisidagi qonunchilik ijrosini nazorat qilish munosabatlarini tartibga soladi. Bu norma mahalliy byudjet nazoratini tasodifiy tekshiruv emas, qonuniy boshqaruv jarayoni sifatida koʻrsatadi. Davlat budjetini tuzish va ijro etish qoidalarida mahalliy byudjet loyihalarini taqchillik bilan ishlab chiqishga yoʻl qoʻyilmasligi, birinchi navbatda ish haqi, unga tenglashtirilgan toʻlovlar, oziq-ovqat, dori-darmon va kommunal xizmat xarajatlari nazarda tutilishi koʻrsatilgan. Bunday talablar nazoratning **oldindan bosqichi** naqadar muhim ekanini bildiradi.

Mahalliy byudjetlar ijrosida nazorat samaradorligi ayniqsa daromadlar va xarajatlar oʻrtasidagi tafovut mavjud hududlarda muhimlashadi. 2026-yil uchun **Surxondaryo viloyati** mahalliy byudjeti xarajatlarining daromadlarga nisbatan sezilarli yuqori belgilanishi, tafovutning tartibga soluvchi transfertlar orqali qoplanishi nazoratning fiskal

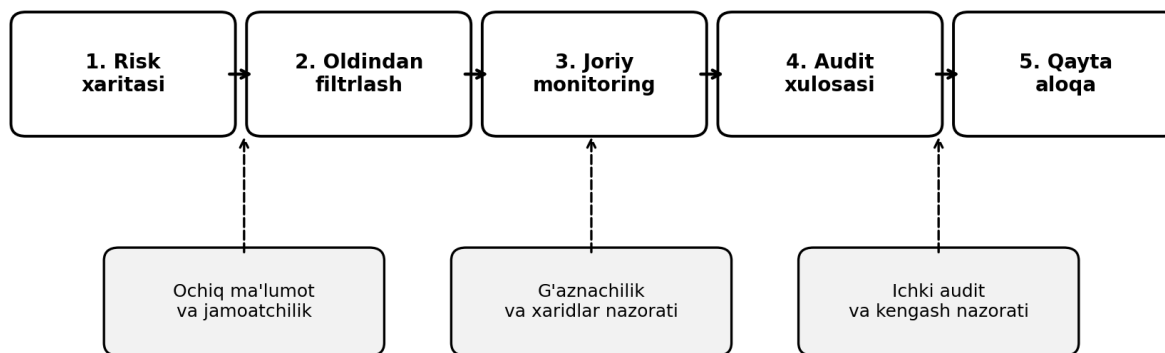

barqarorlik bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bunday vaziyatda nazorat faqat xarajatlarni qisqartirishni emas, mahalliy daromad bazasini kengaytirish, soliq salohiyatini to‘liq safarbar etish, xarajat ustuvorligini aniqlash va byudjet mablag‘i hisobiga olingan natijani baholashni ham qamrab olishi kerak.

Tadqiqotning maqsadi mahalliy byudjetning bajarilishi ustidan nazorat samaradorligini oshirishning nazariy asoslarini, amaliy muammolarini va takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot predmeti sifatida mahalliy byudjet ijrosini nazorat qilish jarayonida yuzaga keladigan moliyaviy, tashkiliy, institutsional va axborot munosabatlari olindi. Tadqiqotning amaliy qiymati shundaki, unda mahalliy moliya organlari, ichki audit xizmati, xalq deputatlari kengashlari va jamoatchilik nazorati uchun qo‘llanishi mumkin bo‘lgan aniq formulalar, indikatorlar, qoidalar va monitoring jadvali taklif etiladi.

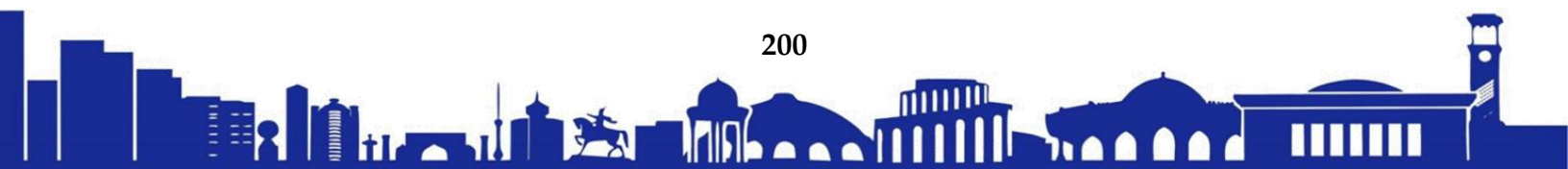
Mahalliy budjet nazoratida riskga asoslangan boshqaruv sikli

1-rasm. Mahalliy byudjet nazoratida riskga asoslangan boshqaruv sikli

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mahalliy byudjet va davlat moliyaviy nazorati masalalari O‘zbekiston iqtisodiy tafakkurida davlat moliyasi, byudjet tizimi, g‘aznachilik ijrosi va audit nazariyasi bilan bog‘liq holda shakllangan. T.S. Malikov va O.O. Olimjonov davlat moliyasining taqsimlash, qayta taqsimlash va nazorat funksiyalarini izohlab, moliyaviy resurslarning

maqsadli yo‘naltirilishi byudjet siyosatining markaziy sharti ekanini asoslaydi. G.A. Qosimova mahalliy byudjetlarni hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni moliyalashtiruvchi tizim sifatida talqin qiladi. S.U. Mehmonov byudjet hisobi va hisobotining ishonchliligi moliyaviy nazoratning axborot poydevori ekanini ko‘rsatadi. A.A. Shernaev va N.E. Jiyanova davlat moliyasini boshqarishda byudjet jarayoni, byudjetlararo munosabatlar va davlat moliyaviy nazoratining uyg‘un ishlashi zarurligini ta’kidlaydi.

O‘zbekiston olimlarining mahalliy byudjet xarajatlari va nazorati bo‘yicha ishlarida nazorat mexanizmi ko‘proq hududiy moliyaviy barqarorlik bilan bog‘lanadi. A.A. Ostonokulov va M.M. Inoyatov mahalliy byudjet xarajatlari nazorati jarayonida xarajatlarning iqtisodiy asoslanganligi, smeta intizomi va hududiy ehtiyojlarga mosligini baholash zarurligini ko‘rsatadi. I. Jumaniyazov davlat byudjeti mablag‘laridan foydalanishda moliyaviy nazoratni kuchaytirish masalasini nazorat organlarining javobgarligi, ma’lumotlar shaffofligi va byudjet intizomi bilan bog‘laydi. B. Sarsenbaev va F. Sultanova mahalliy byudjetlarning daromad va xarajatlar nomutanosibligini o‘rganib, mahalliy daromadlar yetarliligi, transfertlarga bog‘liqlik va xarajat majburiyatlari mutanosibligi nazoratning asosiy indikatorlari bo‘lishi kerakligini asoslaydi.

MDH ilmiy maktabida davlat moliyaviy nazorati byudjet federalizmi, fiskal markazlashuv va audit nazariyasi kesishmasida o‘rganiladi. Bu yondashuv mahalliy byudjet nazoratini ikki o‘lchamda baholaydi. Bir tomondan, mahalliy darajadagi moliyaviy vakolatlar kengayishi hududiy tashabbusni kuchaytiradi. Boshqa tomondan, moliyaviy vakolatlar nazorat sifati, kadrlar salohiyati va axborot tizimlari bilan qo‘llab-quvvatlanmasa, mablag‘lardan noto‘g‘ri foydalanish xavfi ortadi. Shu sababli **MDH** tadqiqotlarida **oldindan nazorat, joriy nazorat va keyingi nazorat** o‘rtasidagi izchillik muhim ilmiy mezon sifatida qaraladi.

Jahon tajribasida mahalliy byudjet nazorati endilikda formal tekshiruvdan natijaga yo‘naltirilgan auditga o‘tmoqda. Oliy audit institutlari, elektron g‘aznachilik tizimlari, ochiq byudjet portallari va **riskga asoslangan audit** rejalari davlat moliyasida yangi nazorat madaniyatini shakllantirmoqda. Estoniya va Janubiy Koreya tajribasida byudjet operatsiyalarining elektron izlari, avtomatik risk indikatorlari va ochiq ma’lumotlar

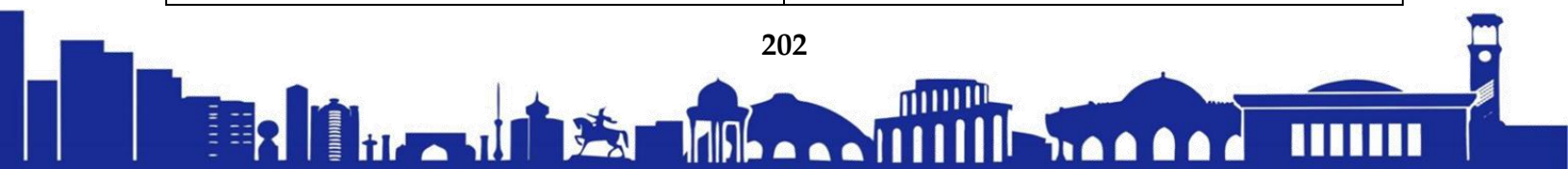

jamoatchilik ishtiroki bilan birlashadi. Bu tajriba O‘zbekiston uchun mexanik ko‘chirish obyekti emas, balki mahalliy sharoitga moslashtiriladigan metodik yo‘nalishdir.

Tadqiqot metodologiyasi tizimli tahlil, normativ-huquqiy tahlil, statistik taqqoslash, indikatorlar orqali baholash, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va amaliy model ishlab chiqish usullariga tayanadi. Normativ-huquqiy tahlilda Budget kodeksi, 2026-yil uchun Davlat byudjeti to‘g‘risidagi qonun va Davlat budjetini tuzish hamda ijro etish qoidalari asos sifatida olindi. Statistik baholashda mahalliy byudjetlarning 2026-yilgi daromadlari, xarajatlari va tartibga soluvchi transfertlari ko‘rsatkichlari ishlatildi. Tizimli tahlilda nazorat mexanizmi daromadlar, xarajatlar, g‘aznachilik, ichki audit, tashqi audit, kengashlar nazorati va jamoatchilik ishtiroki birligi sifatida o‘rganildi.

Nazorat samaradorligini baholashda qo‘llanadigan asosiy qoidalar

Qoida	Mazmuni va amaliy talqini
Qonuniylik qoidasi	Har bir xarajat tasdiqlangan byudjet, smeta, shartnoma, to‘lov tartibi va byudjet tasnifiga mos bo‘lishi shart.
Maqsadlilik qoidasi	Mablag‘ aynan ajratilgan vazifa uchun sarflanishi kerak. Bir yo‘nalish mablag‘ini boshqa ehtiyojga ko‘chirish nazorat asoslarisiz amalga oshirilmaydi.
Natijadorlik qoidasi	To‘lov hujjati mavjudligi yetarli emas. Xarajat aholiga yoki muassasaga qanday real natija bergani baholanadi.
Riskga asoslanganlik qoidasi	Tekshiruvlar tasodifiy emas, xarajat hajmi, oldingi xatolar, xaridlar ulushi va qarzdorlik xavfi asosida rejalashtiriladi.
Ochiqlik qoidasi	Mahalliy byudjet ijrosi bo‘yicha asosiy ma’lumotlar kengashlar va jamoatchilik uchun tushunarli shaklda taqdim etiladi.

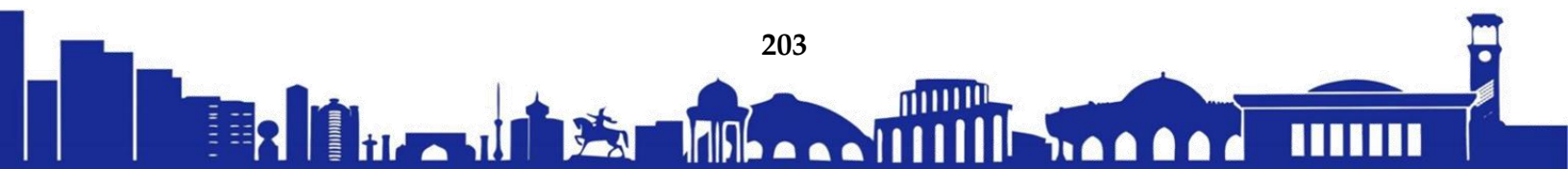
TAHLIL VA NATIJALAR

Mahalliy byudjet nazoratining tarkibiy unsurlari ko‘p qatlamli tizimni tashkil qiladi. Daromadlar nazorati soliq va soliq bo‘lmagan tushumlarning prognozga nisbatan bajarilishini, iqtisodiy faoliyatning hududiy tarkibini, soliq bazasidagi yashirin zaxiralarni va qarzdorlik dinamikasini baholaydi. Xarajatlar nazorati mablag‘ning tasdiqlangan yo‘nalishga mosligi, shartnoma intizomi, xarid narxlari, bajarilgan ish hajmi va xizmat natijasini qamrab oladi. G‘aznachilik nazorati to‘lovlarning limit, ro‘yxatdan o‘tgan shartnoma va smeta doirasida amalga oshirilishini ta‘minlaydi. Ichki audit xatoliklarni tashkilot ichida erta aniqlaydi. Tashqi audit hisobotlar haqqoniyligi, qonuniylik va moliyaviy intizomga mustaqil baho beradi. Jamoatchilik nazorati esa mahalliy byudjet jarayonini aholining bevosita manfaatlari bilan bog‘laydi.

2026-yilgi rasmiy ko‘rsatkichlar mahalliy byudjetlar nazoratida eng muhim indikatorlardan biri daromadlar bilan xarajatlar qamrovi ekanini ko‘rsatadi. O‘zbekiston bo‘yicha mahalliy byudjetlar daromadlari 75 982,4 mlrd so‘m, xarajatlari 95 632,4 mlrd so‘m, tartibga soluvchi transfertlar 19 650,0 mlrd so‘mni tashkil qiladi. Surxondaryo viloyatida daromadlar 3 922,2 mlrd so‘m, xarajatlar 6 087,7 mlrd so‘m va tartibga soluvchi transfertlar 2 165,5 mlrd so‘m etib belgilangan. Bu nisbat Surxondaryo viloyatida mahalliy xarajatlarning muhim qismi yuqori byudjetdan ajratiladigan transfertlar orqali qoplanishini ko‘rsatadi. Nazorat amaliyotida bunday holat xarajatlarning ustuvorligi, loyiha tanlash sifati va daromad bazasini kengaytirish zaxiralarini alohida tahlil qilishni talab qiladi.

Byudjet qamrovi koeffitsiyenti daromadlar xarajatlarni qay darajada qoplayotganini ko‘rsatadi. Mamlakat bo‘yicha ushbu koeffitsiyent **79,45 foizga**, Surxondaryo viloyatida **64,43 foizga** teng. Transferga bog‘liqlik koeffitsiyenti esa mamlakat bo‘yicha 20,55 foiz, Surxondaryo viloyatida **35,57 foizni** tashkil qiladi. Bu raqamlar tanqidiy xulosani talab qiladi. Surxondaryo viloyatida mahalliy byudjet nazorati faqat xarajat intizomini emas, mahalliy iqtisodiy salohiyatni budjet daromadiga aylantirish qobiliyatini ham o‘lchashi kerak. Soliq bazasi kengaymasa, har yili xarajatlar ustidan nazorat kuchaysa ham, moliyaviy mustaqillik sezilarli oshmaydi.

Mahalliy byudjet ijrosidagi eng ko‘p uchraydigan muammolar rejalashtirishning real ehtiyojga to‘liq bog‘lanmasligi, xaridlar narxining bozor qiymati bilan yetarlicha solishtirilmasligi, loyiha-smeta hujjatlaridagi noaniqliklar, kreditor qarzdorliklarning yil

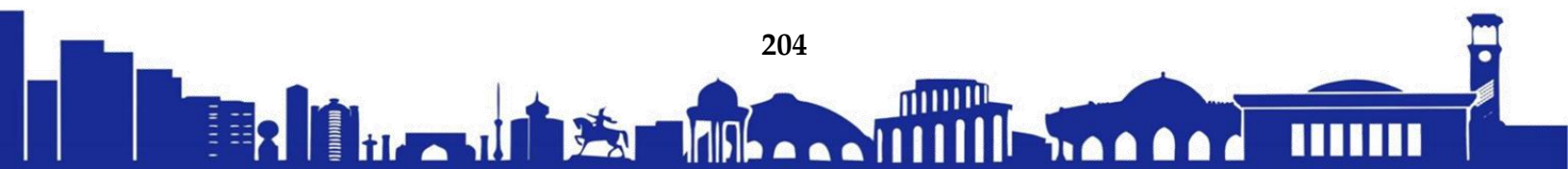
oxiriga yig'ilishi, **ichki audit**ning formal ishlashi va **jamoatchilik nazorat**ining keyingi bosqichlarda sustlashishida ko'rinadi. Masalan, maktab tomini ta'mirlash bo'yicha shartnoma tuzilgan bo'lsa, nazorat faqat pul o'tkazilganini va dalolatnoma imzolanganini tekshirmasligi kerak. Tom haqiqatda yomg'irda oqmayaptimi, kafolat majburiyati belgilanganmi, ishlatilgan material smetaga mosmi, narx hududiy bozor narxidan asossiz yuqorilab ketmaganmi, obyekt foydalanishga qabul qilingandan keyin muammo qaytalanmadimi degan savollar ham tekshiruv mezoniga aylanishi zarur.

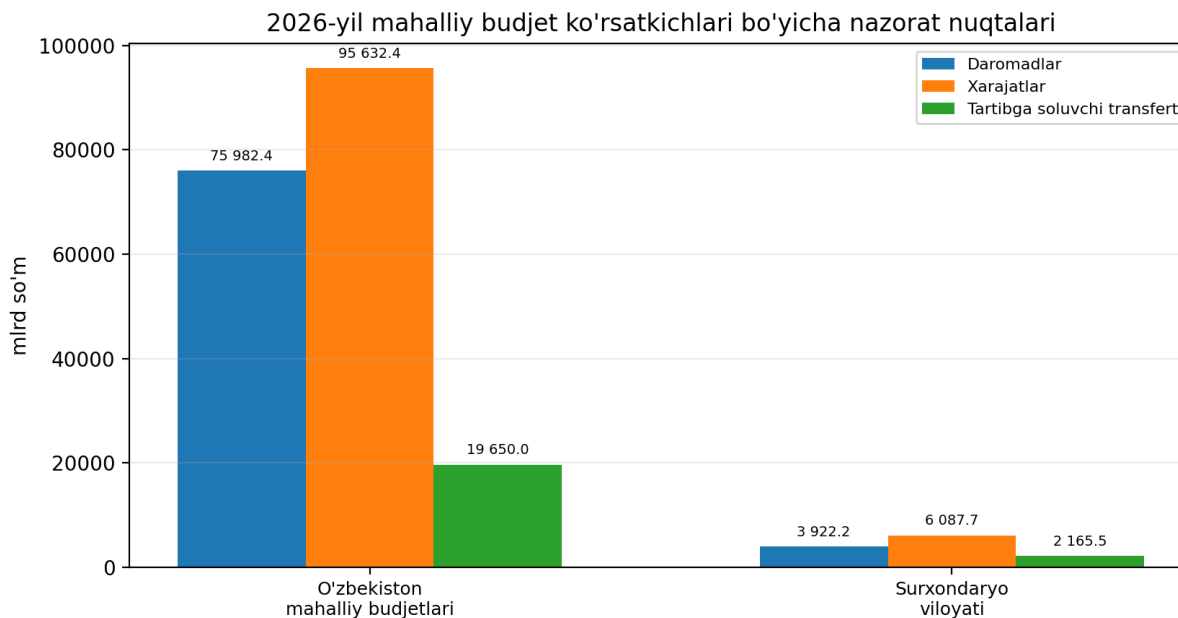
Tibbiyot muassasasiga uskunalar xarid qilinganda ham nazoratning mazmuni yetkazib berish hujjatlari bilan tugamaydi. Jihaz ishlayaptimi, undan foydalanadigan mutaxassis bor-mi, servis shartnomasi tuzilganmi, ehtiyot qismlar ta'minoti kafolatlanganmi, bemorlarga ko'rsatiladigan xizmat sifati yaxshilandimi degan indikatorlar xarajat natijadorligini aniqlaydi. Shahar yoki tuman ichki yo'lini ta'mirlashda asfalt hajmi, texnika ijara haqi va to'lov topshiriqnomasi tekshiriladi, lekin yo'lining kafolat muddati, qatnov xavfsizligi, yoriqlar paydo bo'lishi va aholining foydalanish darajasi ham nazorat predmetiga kiritilmasa, xarajat samaradorligi to'liq ochilmaydi.

2026-yil mahalliy byudjet ko'rsatkichlari asosida nazorat indikatorlari

Hudud	Daromadlar , mlrd so'm	Xarajatlar , mlrd so'm	Transfert , mlrd so'm	Qamrov koeffitsiyenti , %	Transfertga a bog'liqlik, %
O'zbekiston mahalliy byudjetlari	75 982,4	95 632,4	19 650,0	79,45	20,55
Surxondaryo viloyati	3 922,2	6 087,7	2 165,5	64,43	35,57

Izoh. Qamrov koeffitsiyenti daromadlarning xarajatlarga nisbatini, transfertga bog'liqlik koeffitsiyenti esa tartibga soluvchi transfertlarning xarajatlardagi ulushini bildiradi. Manba: 2026-yil uchun Davlat byudjeti to'g'risidagi Qonun, 6- va 7-ilovalar asosida muallif hisob-kitobi.

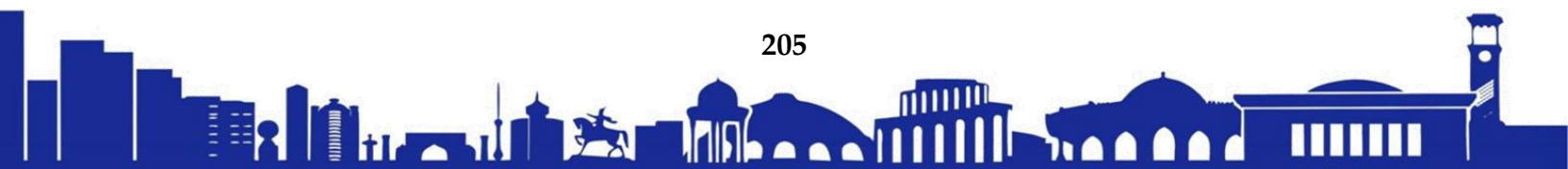

2-rasm. 2026-yil mahalliy byudjet ko'rsatkichlari bo'yicha daromad, xarajat va transfert nisbatlari

Formularlar va amaliy baholash mexanizmi

$Kq = (D / X) \times 100$
Bu yerda Kq - byudjet qamrovi koeffitsiyenti, D - mahalliy byudjet daromadlari, X - mahalliy byudjet xarajatlari. Koeffitsiyent qanchalik yuqori bo'lsa, hudud xarajatlarini o'z daromadlari hisobiga qoplash salohiyati shunchalik kuchli bo'ladi.
$Kt = (T / X) \times 100$
Bu yerda Kt - transfertga bog'liqlik koeffitsiyenti, T - tartibga soluvchi byudjetlararo transfert, X - xarajatlar. Koeffitsiyentning yuqori bo'lishi hududiy moliyaviy mustaqillik pastroq ekanini bildiradi.
$NSI = (Bm + Or + Im) / Nx$
Bu yerda NSI - nazorat samaradorligi indeksi, Bm - bartaraf etilgan moliyaviy buzilishlar qiymati, Or - oldi olingan risklarning taxminiy qiymati, Im - xarid va boshqaruv qarorlari orqali iqtisod qilingan mablag', Nx - nazorat tadbirlariga

sarflangan xarajat. Indeks 1 dan yuqori bo'lsa, nazorat iqtisodiy jihatdan o'zini oqlayotganini ko'rsatadi.

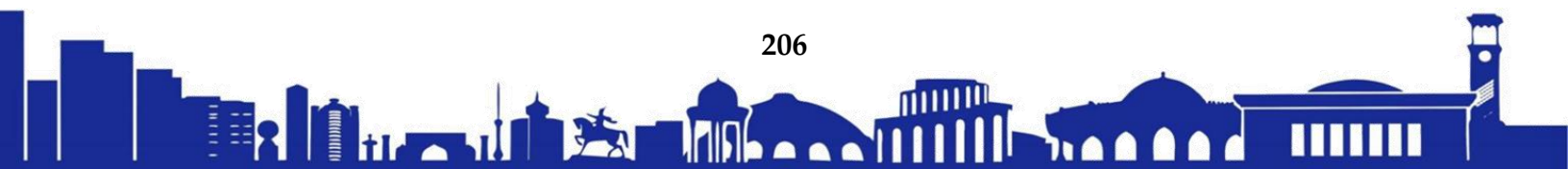
$$BRI = 0,25Xh + 0,20So + 0,20Kqz + 0,20Tx + 0,15Shd$$

Bu yerda BRI - byudjet risk indeksi, Xh - xaridlar hajmi ulushi, So - smeta o'zgarishlari chastotasi, Kqz - kreditor qarzdorlik xavfi, Tx - takroriy xatolar darajasi, Shd - shaffoflik defitsiti. Indeks 0 dan 1 gacha baholanadi va yuqori qiymat tekshiruv ustuvorligini bildiradi.

Ushbu formulalar nazariy ko'rsatkich sifatida emas, amaliy nazorat jadvalini tuzish uchun xizmat qiladi. Tuman yoki shahar moliya bo'limi yil boshida barcha byudjet tashkilotlarini **BRI** bo'yicha guruhlarga ajratishi mumkin. Yuqori riskli muassasalar bo'yicha **oldindan nazorat**, o'rta riskli muassasalar bo'yicha **joriy monitoring**, past riskli muassasalar bo'yicha esa **tanlanma audit** qo'llanadi. Bu yondashuv barcha obyektlarni bir xil tekshirishdan ko'ra samaraliroq, chunki nazorat resursi eng xavfli nuqtalarga yo'naltiriladi.

Riskga asoslangan nazorat matritsasi

Risk darajasi	Belgi	Nazorat chorasi	Mas'ul institut	Kutiladigan natija
Yuqori	Katta xaridlar, tez-tez smeta o'zgarishi, takroriy xato	Oldindan ekspertiza va har oy monitoring	Hududiy moliya organi, ichki audit, g'aznachilik	Noqonuniy xarajatning oldi olinadi
O'rta	Xarajat o'sishi bor, lekin takroriy xato past	Choraklik monitoring va tanlanma tekshiruv	Ichki audit, tuman moliya bo'limi	Xatolik erta aniqlanadi

Past	Barqaror ijro, ochiq hisobot, qarzdorlik yo‘q	Yillik yakuniy audit va masofaviy kuzatuv	Kengash komissiyasi, jamoatchilik	Nazorat xarajati tejaladi
-------------	---	---	-----------------------------------	---------------------------

MUHOKAMA

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, mahalliy byudjet nazoratida eng zaif nuqta ko‘pincha nazoratning kech boshlanishidir. Xarajat amalga oshirilganidan keyin aniqlangan xato huquqiy chora ko‘rish uchun asos bo‘lishi mumkin, lekin u har doim ham iqtisodiy zararni to‘liq tiklamaydi. Byudjet mablag‘i sifatsiz ta‘mirga yoki ehtiyojdan ortiq xaridga sarflanib bo‘lganidan keyin qaytarish jarayoni uzoq, murakkab va ba‘zan samarasiz kechadi. Shuning uchun nazoratning zamonaviy modeli jazolovchi yondashuvdan profilaktik yondashuvga o‘tishi kerak. Profilaktik nazorat shartnoma tuzilishidan oldin ehtiyojni, narxni, texnik topshiriqni, loyiha-smeta hujjatlarini va ijrochi salohiyatini tekshiradi.

Mahalliy byudjet nazoratini takomillashtirishda **raqamlashtirish** hal qiluvchi vosita, lekin mustaqil yechim emas. Elektron tizimlar noto‘g‘ri kiritilgan ma‘lumot asosida ham chiroyli hisobot yaratishi mumkin. Shuning uchun **raqamlashtirish** ma‘lumot sifati, xodim malakasi, huquqiy javobgarlik va real audit bilan bog‘lanishi kerak. Yagona axborot maydoni g‘aznachilik to‘lovlari, davlat xaridlari, smeta o‘zgarishlari, kreditor qarzdorlik, pudratchilar tarixi va jamoatchilik murojaatlarini birlashtirsa, nazoratning oldindan ogohlantirish kuchi oshadi. Aks holda turli bazalarda tarqoq saqlangan ma‘lumotlar tekshiruv tugagandan keyingina umumlashtiriladi.

Ichki auditning mavqei ham qayta ko‘rib chiqilishi kerak. Ko‘plab tashkilotlarda ichki audit hujjatlarni tekshirish, dalolatnoma tuzish va rahbariyatga ma‘lumot berish bilan chegaralanadi. Bunday model boshqaruv risklarini kamaytirmaydi. **Ichki audit** xarajat qarorlarini tahlil qiladigan, takroriy xatolar sababini aniqlaydigan, rahbariyatga moliyaviy qarorning oqibatini oldindan ko‘rsatadigan professional xizmatga aylanishi kerak. **Ichki audit** kuchsiz bo‘lsa, tashqi audit har yili bir xil muammolarni qayd etadi va byudjet tizimida takroriy xatolar saqlanib qoladi.

Xalq deputatlari kengashlari nazoratini kuchaytirish mahalliy byudjet ijrosida siyosiy va jamoat javobgarligini oshiradi. Biroq kengash muhokamasi faqat umumiy

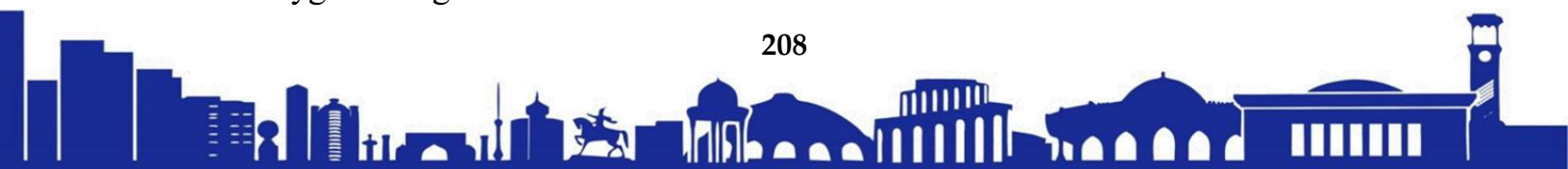
hisobot tinglash shaklida bo'lsa, u real nazoratga aylanmaydi. Har bir tuman va viloyat kengashi byudjet ijrosi bo'yicha indikatorlar to'plamini talab qilishi kerak. Daromad prognozi nima sababdan bajarilmadi, qaysi xarajatlar yil davomida qayta taqsimlandi, qaysi loyihalar muddati kechikdi, qaysi tashkilotda takroriy moliyaviy xato bor, qaysi auditorlik tavsiyalari bajarilmay qolmoqda degan savollar muntazam ko'rib chiqilishi lozim.

Jamoatchilik nazoratining kuchi aholining real obyektlarni ko'rishi va baholay olishidadir. Fuqaro ko'pincha byudjet tasnifini bilmasligi mumkin, lekin u mahallasidagi yo'l, maktab, bog'cha, ichimlik suvi tarmog'i yoki tibbiyot punkti holatini aniq ko'radi. Shu sababli tashabbusli byudjet, ochiq byudjet portali va mahalliy loyiha pasportlari jamoatchilik nazoratining asosiy vositasiga aylanishi kerak. Har bir yirik loyiha bo'yicha loyiha qiymati, pudratchi, bajarish muddati, to'lov bosqichlari, foto-hisobot va yakuniy qabul qilish dalolatnomasi ochiq berilsa, byudjet nazorati idora devoridan chiqib, ijtimoiy javobgarlik maydoniga kiradi.

Mahalliy byudjet nazorati samaradorligini oshirish bo'yicha eng kichik, lekin amalda ishlaydigan o'zgarishlar quyidagilardan iborat. Har bir hududda yirik xarajatlar bo'yicha majburiy **risk pasporti** yuritiladi. Har chorakda transferga bog'liqlik koeffitsiyenti va daromad qamrovi koeffitsiyenti mahalliy kengashda muhokama qilinadi. **Ichki audit** xulosalari bajarilishi bo'yicha alohida reyestr ochiladi. Davlat xaridlari bo'yicha narx tafovutlari avtomatik signal sifatida belgilanadi. Byudjet tashkilotlari rahbarlari uchun moliyaviy boshqaruv va natijadorlik bo'yicha malaka oshirish majburiy tartibga kiritiladi. Bu choralar katta tashkiliy inqilob talab qilmaydi, lekin nazoratning sifatini keskin oshiradi.

XULOSA

Mahalliy byudjetning bajarilishi ustidan nazorat samaradorligini oshirish hududiy moliyaviy barqarorlik, byudjet mablag'larining tejamli ishlatilishi va aholiga ko'rsatiladigan davlat xizmatlari sifatini yaxshilashning zarur shartidir. Nazoratning professorona talqini kamchilik topish bilan emas, **xatolik yuzaga kelishidan oldin riskni aniqlash**, mablag'ning ijtimoiy natijasini baholash va keyingi byudjet qarorlarini yaxshilash bilan o'lchanadi. Mahalliy byudjet nazorati daromadlar, xarajatlar, transfertlar, g'aznachilik ijrosi, ichki audit, tashqi audit, kengashlar muhokamasi va jamoatchilik ishtiroki uyg'unlashganida samarali bo'ladi.

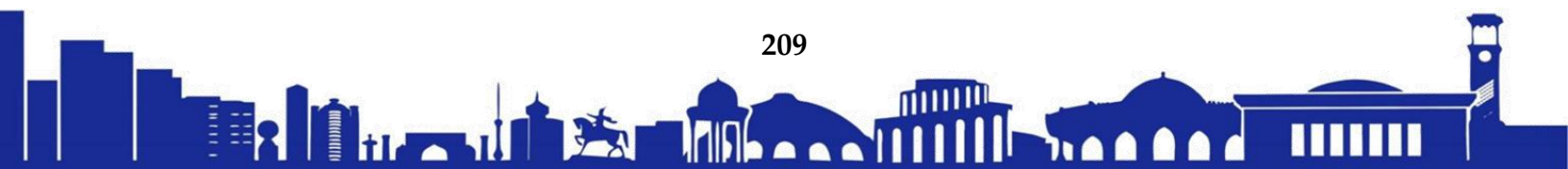

2026-yil ko'rsatkichlari Surxondaryo viloyatida mahalliy byudjet xarajatlari va o'z daromadlari o'rtasida sezilarli tafovut borligini ko'rsatadi. Bu tafovut nazorat tizimining ikki vazifasini kuchaytiradi. Xarajatlar tomondan mablag'larning qonuniy, maqsadli va natijali sarflanishi tekshiriladi. Daromadlar tomondan hududiy soliq bazasini kengaytirish, qarzdorlikni kamaytirish, yashirin iqtisodiy faoliyatni legallashtirish va mahalliy iqtisodiy salohiyatni moliyaviy resursga aylantirish mexanizmlari nazorat qilinadi.

Taklif etilgan **byudjet qamrovi koeffitsiyenti, transfertga bog'liqlik koeffitsiyenti, nazorat samaradorligi indeksi** va **byudjet risk indeksi** mahalliy moliya organlari uchun amaliy baholash vositasi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ular tekshiruvni subyektiv qaror bilan emas, o'lchanadigan indikatorlar asosida rejalashtirish imkonini beradi. Mahalliy byudjet nazoratini rivojlantirishning eng maqbul yo'li riskga asoslangan nazorat, raqamli monitoring, kuchli ichki audit, ochiq ma'lumotlar va kengashlar oldidagi hisobdorlikni bir tizimga birlashtirishdir. Shu model ishlasa, mahalliy byudjet mablag'i qog'ozdagi ijro ko'rsatkichi bo'lib qolmaydi, hudud aholisi sezadigan aniq ijtimoiy-iqtisodiy natijaga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi. 2013-yil 26-dekabr, O'RQ-360-son. - Toshkent, 2013.
2. O'zbekiston Respublikasining "2026-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to'g'risida"gi Qonuni. 2025-yil 25-dekabr, O'RQ-1105-son. - Toshkent, 2025.
3. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining "O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetini tuzish va ijro etish qoidalarini tasdiqlash haqida"gi buyrug'i. 2024-yil 7-oktabr, 3558-son. - Toshkent, 2024.
4. O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi. Mahalliy byudjetlarning 2024-yil ijrosi to'g'risidagi hisobotlari tashqi auditi natijalari bo'yicha axborot. - Toshkent, 2025.
5. Malikov T.S., Olimjonov O.O. Moliya. Darslik. - Toshkent: Iqtisod-moliya, 2019. - 887 b.
6. Shernaev A.A., Jiyanova N.E. Davlat moliyasini boshqarish. Darslik. - Toshkent: TFI, 2019. - 365 b.

7. Qosimova G.A., Shaakramov K. Mahalliy byudjetlar. O'quv qo'llanma. - Toshkent: Moliya, 2012.
8. Mehmonov S.U. Byudjet hisobi. O'quv qo'llanma. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
9. Ostonokulov A.A., Inoyatov M.M. Mahalliy byudjet xarajatlari nazorati jarayoni // Moliyaviy texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. - Toshkent, 2023.
10. Jumaniyazov I. Davlat byudjeti mablag'laridan foydalanishda moliyaviy nazoratni kuchaytirish yo'llari // Ilmiy maqola. - Toshkent, 2023.
11. Sarsenbaev B., Sultanova F. Mahalliy byudjetlarning daromad va xarajatlar nomutanosibligi tahlili va takomillashtirish yo'llari // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. - 2026. - Jild 4. - № 4. - B. 226-233.
12. O'zbekiston Respublikasi Ochiq byudjet axborot portali materiallari. - Toshkent, 2026.